

CULTUUR VOLGENS RENÉ GIRARD

Een verkenning van de mimetische theorie

Lezing voor de Probusclub Hilversum '87, 2 februari 2024

1	Inleiding	1
2	Mimesis bij René Girard	4
3	Rivaliteit, obstakel, geweld	8
4	<i>Des choses cachées depuis la fondation du monde</i>	12
5	De moderne tijd, receptie	17

1 INLEIDING

Waarde leden van de Probusclub Hilversum,

Weinig kinderversjes uit de afgelopen eeuw zijn zo beroemd geworden als

"Ik ben lekker stout" uit het gelijknamige boek van Annie M.G. Schmidt.

Ik wil niet meer, ik wil niet meer!
Ik wil geen handjes geven!
Ik wil niet zeggen elke keer:
Jawel mevrouw, jawel meneer...
nee, nooit meer in m'n leven!
Ik hou m'n handen op m'n rug
en ik zeg lekker niks terug!

Ze schreef het – jaren '50 van de twintigste eeuw - in een voor die tijd ongekend 'authentiek Nederlands'. Het tegendraadse jongetje was de tegenpool van *Brave Hendrik*, wiens belevenissen in de negentiende eeuw immens populair waren geworden door het "Leesboekje" van Nicolaas Anslijn.

Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd zijnen hoed afneemt als hij voorbij gaat?
Vele menschen noemen hem de brave Hendrik

[] Kinderen, die met Hendrik omgaan, worden nog braver, want zij leeren van hem, hoe zij handelen moeten.

En dan was er ook nog de brave Maria - het lijkt me goed dat in dit herengezelschap even te benadrukken....

Bij de verschijning van "Ik ben lekker stout" waren kinderen nog zo gehoorzaam dat het ongeremde gedrag van het assertief-nihilistische ventje als vertederend werd ervaren. Het normenstelsel was stevig verankerd en de voorplaat van de eerste druk liet geen uit-zijn-dak-gaande-kleuter zien, maar een keurige jongen met een petje en een bootje, dat alleen maar kon dromen van een wereld waarin je ongecensureerd *Bil* zegt –

het laatste woord in het laatste couplet.

En ik wil alles wat niet mag,
de hele dag, de hele dag!

En ik wil op de kanapee
met hele vuile schoenen
en ik wil aldoor gillen: nee!

[]

En dat is alles wat ik wil
en als ze kwaad zijn, zeg ik: Bil!

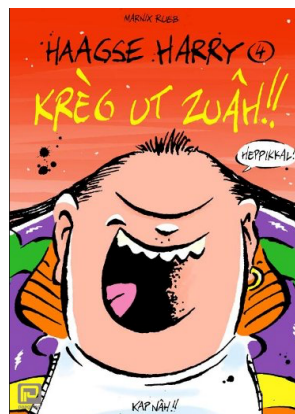
Heel anders was dat vijftiger-jaren-knaapje dan het hyperactieve kroost waar moderne ouders mee van doen hebben. In een latere uitgave van het boek ziet u een jongetje dat meer in die richting komt. Let u ook op de grotere letters van het woord *Ik*.

Velen van ons zijn - zo te zien - nog gesocialiseerd met het oude, aandoenlijke Stout van dat eerste plaatje. En de voorlopers van onze generatie hebben eind jaren zestig de lessen uit de 'nieuwe kinderbijbel' – want zo mogen we de verzamelde geschriften van Annie M.G. Schmidt inmiddels wel noemen – in praktijk gebracht met gedrag dat alle ruimte voor jezelf opeist: vrij, taboedoorbrekend en: met de pretentie van authenticiteit.

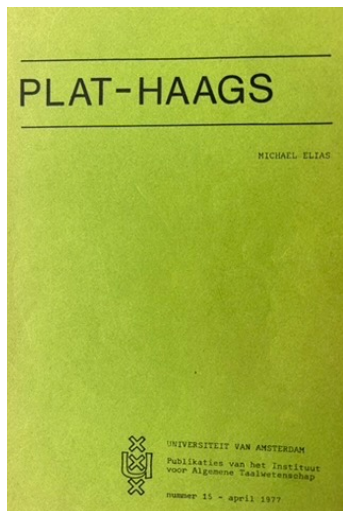
En nu, zeventig jaar later, komt dit gedrag als *gesunkenes Kulturgut* gelijk een boemerang terug in ongcensureerde uitingen op sociale media, in de cultuur van 'ik zeg wat ik denk'.

Nu zijn stouterds, rakkers, schelmen en deugnieten in volksoverleveringen al eeuwenlang geliefd.

Links ziet u het voorplat van een boek over Tijl Uilenspiegel, rechts van Haagse Harry.

In de stad waar ik tegenwoordig weer woon, heeft hij aan de Grote Markt zelfs een standbeeld. Ik moet u trouwens bekennen, enige affiniteit te voelen met deze platpratende stripfiguur, aangezien ik in 1977 op plat-Haags ben afgestudeerd, aan de Universiteit van Amsterdam, waar ik, na mijn kandidaats in het wat duffe Leiden, een beetje mee probeerde te bewegen in het hoofdstedelijk tegendraadse....

Stout is inmiddels een nastrevenswaardig ideaal en opmerkelijk is nu, dat veel mensen elkaar in die tegendraadsheid paradoxalerwijs navolgen – want iedereen wil authentiek overkomen. Men rivaliseert zelfs in het tegendraadse, waardoor dit handelen een hoofdstroom lijkt, met ingewikkelde, dubbelzinnige gedragsvoorschriften, want waar ligt de grens? Regels zijn de smeerolie voor het maatschappelijk verkeer, ook voor een dame die met een unieke tattoo in haar décolleté voortdurend *bil* wil zeggen. Stelt u zich anno 2019 een kinderdagverblijf voor dat zich 'De Brave Hendrik' noemt! *Ik dacht het niet.*

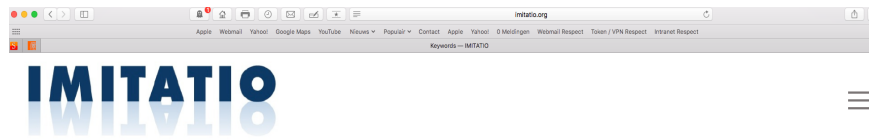
Deugniet, dat kan wèl, blijkens de site van een kinderdagverblijf in Groningen met die naam – en ik vond ook een gelijknamig pannenkoekenhuis, Deugniet-bier en deugniet-sweaters.

Wat zijn de verborgen regels van deze lifestyle?

Ik ga proberen om deze dubbelzinnigheden in te kaderen binnen de zogeheten 'mimetische theorie' van de Frans-Amerikaanse denker René Girard, wiens werk ik begin jaren tachtig ontdekte.

2 MIMESIS BIJ RENÉ GIRARD

Laat ik bij het begin beginnen – en dat is als het over Girard gaat, het begrip *mimesis*, letterlijk 'nabootsing, navolging'. Het adjectief dat erbij hoort is mimetisch.

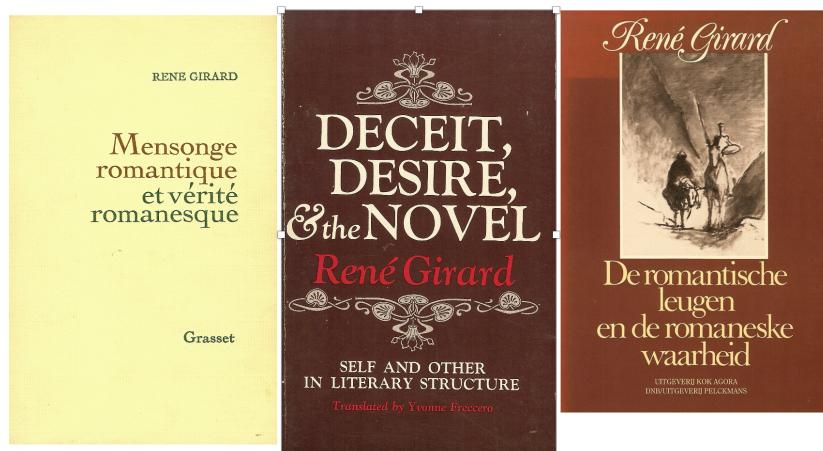
MIMETIC is preferred to its Latinate synonym, **imitative**, in describing human relations, since the latter term most often implies an awareness and conscious choice to copy others' behavior.

This is rarely the case except in consumer fashion and advertising and in financial speculation; it is never the case for the human infant who learns by miming and matching gestures and sounds from adult models.

Mimesis is much less conscious and deliberate than we imagine in our adult behavior with one another.

Op deze site van Imitatio.org, gewijd aan de zogeheten 'mimetische theorie', wordt het uitgelegd als een van de kernbegrippen.

In zijn eerste grote studie uit 1961 komt naar voren hoe Girard dat begrip *mimesis* heeft ontwikkeld, dat anders dan het begrip *imitatio* het *onbewust* navolgen betreft. Het is een mechanisme dat interactie genereert, de persoonlijkheid vormt en van invloed is op geloofsvoorstellingen, culturele praktijken en instituties.

Dat eerste boek is gewijd aan een aantal meesterwerken uit de Europese literatuur.

Nu was René Girard zelf geen letterkundige - hij is opgeleid als paleograaf en historicus – maar de basis van zijn veelomvattende theorie ligt in de literatuur, 'bewaarplaats van waarheid' zoals hij

ergens zegt. (Een mooi uitgangspunt overigens voor het vak Nederlands op de middelbare school, dat het momenteel zo moeilijk heeft.)

Rond 1950 was hij de oceaan overgestoken om Frans te doceren aan Amerikaanse universiteiten. Hij ontmoette er Martha McCullough met wie hij in 1951 trouwde. Ze kregen samen drie kinderen.

René Girard in front of the Palais des Papes during the Avignon Festival, 1947. Photograph is used courtesy of the Girard family.

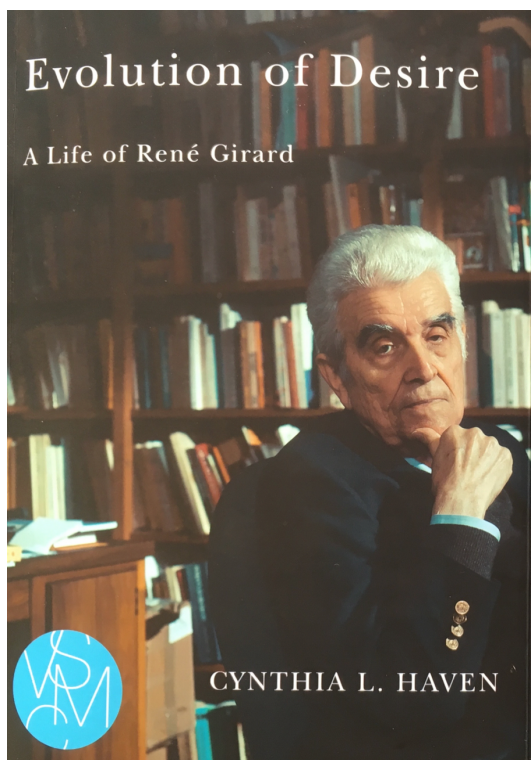
Martha, Martin, and René Girard in Avignon, 1956. Photograph is used courtesy of the Girard family.

René Girard marries Martha McCullough on 18 June 1951, in Bloomington, Indiana. Photograph is used courtesy of the Girard family.

René Girard with his infant son Daniel, 1957. Photograph is used courtesy of the Girard family.

Op deze brave kiekjes uit de jaren vijftig ziet u dat Girard een heel ander type is dan Jean-Paul Sartre of Michel Foucault.

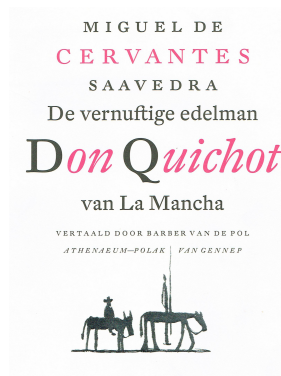
Links de biografie waarin ze staan afgedrukt. Aanvankelijk voelde Girard zich niet eens bevoegd om zoiets als 'een eigen visie op literatuur' te ontwikkelen.

Hij gaf keurig colleges over *les grands écrivains*: Stendhal, Flaubert, Proust e.a.. Maar daarbij begon hij zich af te vragen: wat maakt dat hun werk nog altijd overtuigt, ontroert en blijvende waarde bezit?

Bij het bestuderen van de interactiepatronen in hun romans ontdekte hij iets dat ook bij andere Europese schrijvers aan het licht treedt, bij Dante, Cervantes en Dostojewski: *de begeerte van hun personages wordt gewekt via anderen*.

Met een citaat uit Don Quichotte begint Girards eerste boek en het zet meteen de toon voor alles wat hij daarna schreef:

'Je behoort te weten, Sancho, dat de vermaarde Amadis de Gaula een van de volmaaktste dolende ridders was.'

Don Quijote is geobsedeerd door deze ridder, een model voor hem, navolgenswaard.

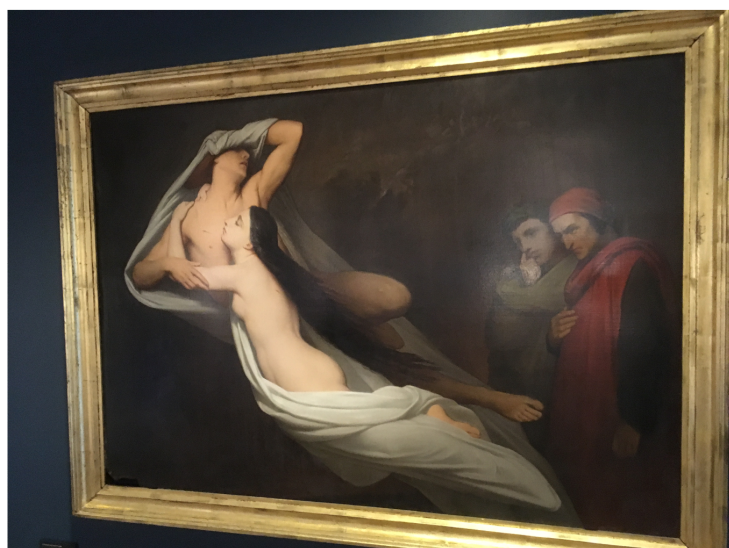
De held uit Cervantes' boek leeft niet vanuit zichzelf, maar bootst Amadis na, kijkt om zich heen met zijn blik en ziet dingen die er voor anderen niet zijn.

Amadis de Gaula is de bemiddelaar van zijn begeerte.

In de *Divina Commedia* van Dante zie je iets vergelijkbaars: de overspelige geliefden Paolo en Francesca die Dante in de vijfde Canto van zijn *Inferno* situeert, waar de wellustigen verkeren, zij die hun verstand onderwerpen aan hun begeerte. Paolo en Francesca spiegelen zich aan hun modellen Lancelot en Geneviève, over wie ze lezen in het boek dat u op het linker schilderij tussen hen in ziet liggen. Rechts een minder verhullende weergave – u ziet dat het boek daar verdwenen is en dat op de achtergrond de schimmige figuren van Dante en Vergilius te zien zijn.

Paolo and Francesca da Rimini (Dante) Gabriel Rossetti, (1867)

Stanislas Stattler, Francesca da Rimini en Paolo Malatesta (1868)

TABLE DES MATIÈRES	
CHAPITRE I. Le désir « triangulaire ».....	11
— II. Les hommes seront des dieux les uns pour les autres.....	59
— III. Les métamorphoses du désir.....	89
— IV. Le maître et l'esclave.....	101
— V. Le Rouge et le Noir.....	119
— VI. Problèmes de technique chez Stendhal, Cervantès et Flaubert.....	145
— VII. L'ascèse du héros.....	159
— VIII. Masochisme et sadisme.....	181
— IX. Les mondes proustiens.....	197
— X. Problèmes de technique chez Proust et chez Dostoïevski.....	231
— XI. L'apocalypse dostoïevskienne.....	257
— XII. Conclusion.....	289

Hier de inhoudsopgave van Girards eerste boek, waardoor u zult begrijpen dat ik me in deze drie kwartier moet beperken.

In de romancyclus van Marcel Proust over de verloren tijd, *À la recherche du temps perdu*, vindt de navolging niet plaats vanuit een figuur uit een ander boek, maar binnen de roman zelf: de begeerte van Swann naar Odette wordt aangewakkerd door het feit dat anderen het bed met haar delen.

Dostojevski in *De eeuwige echtgenoot*, Stendhal in *Le rouge et le noir* – allen maken ze duidelijk hoe de begeerte van hun hoofdfiguren via een ander loopt en kan uitlopen op een ingewikkelde driehoeksverhouding. Het geloof in de authenticiteit van ons begeren laten ze wankelen: mimesis gaat aan begeerte vooraf. Vandaar de titel van Girards eerste boek: *De romantische leugen en de romaneske waarheid*. De lectuur ervan is vergeleken met het opzetten van een bril om de wereld helderder te zien: het idee is zo simpel en toch zo fundamenteel dat het onbegrijpelijk lijkt dat niemand het eerder naar voren heeft gebracht. Heerst er in onze cultuur, die worstelt met 'identiteit', wellicht een taboe om over nabootsing na te denken?

Mimetisch gedrag begint in een mensenleven al vroeg. Kijk naar kinderen die met poppen of lego spelen: waarom willen ze precies datgene hebben waar de ander mee bezig is? Al is er speelgoed in overvloed, ruzie om net dat éne komt er toch. Vanuit dergelijke waarnemingen stelt Girard dat niet de schaarste aan aardse goederen bron is van conflicten, maar het feit dat mensen willen hebben wat anderen als begeerlijk hebben uitverkoren.

Ook de financiële wereld laat voorbeelden zien van nabootsend gedrag. Wordt de hoogte van bonussen niet bepaald door die van anderen, die zich op hun beurt spiegelen aan wat weer anderen *cashen*, die zich weer baseren op 'modellen', die...?

De beursterm 'speculeren' komt etymologisch van *speculum* 'spiegel'. Men beziet wat een ander denkt dat iets waard is en handelt op basis daarvan. Zo kan een financiële crisis ontstaan, een 'luchtbel'. Moderne economen krijgen dan ook steeds meer oog voor imitatie en sociale beïnvloeding.

Mimesis speelt ook in de politiek: conflicten tussen staten over onbelangrijke eilandjes escaleren wanneer hun leiders zich laten beïnvloeden door het idee dat anderen er hun oog op laten vallen.

Nabootsing in ons dagelijks leven: u heeft vast weleens met een paar vrienden in een restaurant gezeten. Bij het uitzoeken van gerechten zegt Piet, met een blik op de menukaart, 'Ik neem vooraf die zalmfilet met curry mayonaise en een kletskop van sesamzaadjes' - lijkt me wel apart.

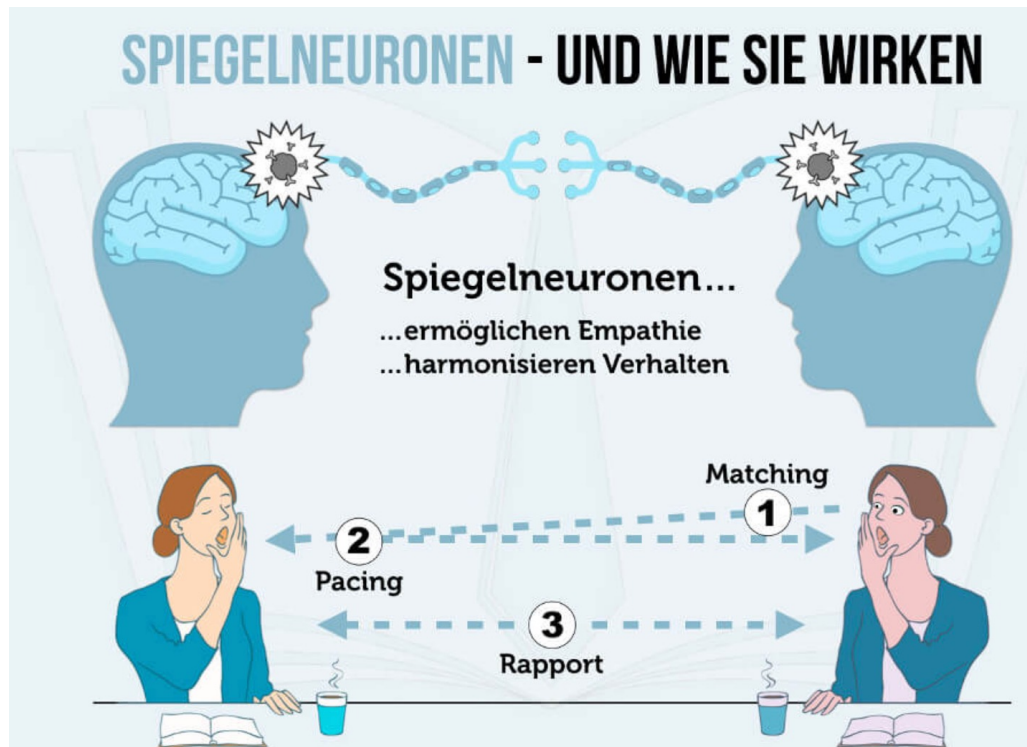
Krijn opteert voor de salade geitenkaas en Karin wil mosterdsoep.

Maar dan komt Jan: 'Ik ga voor de vitello tonnato, die was zo heerlijk in Perugia toen we in Umbrië waren, Ristorante del Sole, ik neem er een glas Grechetto bij.'

'O zegt Piet ... Vitello, daar had ik nog niet bij stilgestaan. Tja, misschien komt mijn zalm wel uit een Noorse kweekvijver. Ik ga toch ook maar voor de vitello.'

Neurowetenschappers hebben recent laten zien hoe mimesis verband houdt met onze *spiegelneuronen*, hersencellen die actief worden wanneer je waarneemt wat iemand anders doet, op dezelfde plek in de hersenen als bij degene die de actie uitvoert.

In de afbeelding hieronder houdt de vrouw rechts haar hand voor de mond, wat wordt gespiegeld door de vrouw links, die dat nadoet, waardoor er in de optimistische visie van de Duitse maker van dit plaatje 'rapport' kan ontstaan.

Dat mensen elkaar nadoen, is evident als je naar de taal kijkt die ze gebruiken: bijna elk woord dat wij uitspreken, hebben we geleerd van anderen; vaak nemen we ook accent en spreekstijl over.

Als mensen zouden ophouden elkaar te imiteren, zouden alle cultuurvormen verdwijnen

Navolging is zowel positief als negatief te waarderen: de lessen van een goede leraar kunnen inspirerend zijn; wanneer je de inrichting van je huis baseert op die van een vriendin of op wat je wordt aangereikt in een *glossy* over eigentijds wonen, hoeft dat geen probleem te zijn.

En in het restaurant van uw vrienden blijkt de keuken gelukkig zonder probleem twee borden vitello tonnato uit te kunnen serveren.

3 RIVALITEIT, OBSTAKEL, GEWELD

Maar wat gaat er gebeuren als het begeerde object *niet* vreedzaam te delen is?

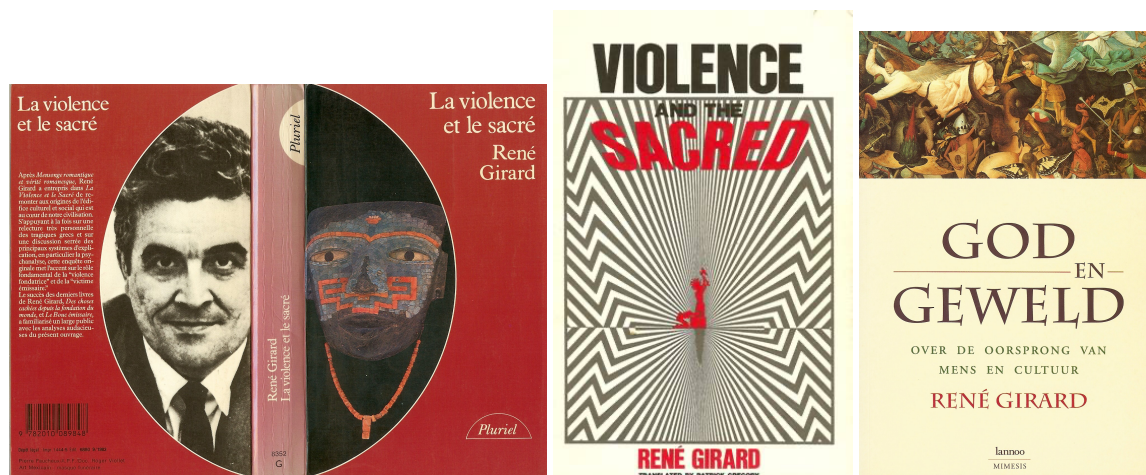
Als de ober terugkomt met mededeling: excuses, maar er is nog maar één portie vitello tonnato. Gaat die naar Jan, die er al eerste zijn oog op liet vallen of zegt Piet om de zaak op scherp te zetten – of lollig te zijn: ‘Die is dus voor mij.’ Etiquetteregels hebben alles van doen met nabootsing en rivaliteit.

Ja, wat gaat er gebeuren als het niet om spullen gaat die iedereen op internet kan aanschaffen, maar om moeders gouden kettinkje uit de erfenis, om een baan, een huis – of een geliefde? Een voorbeeld van de werkvloer. Iemand op een bedrijf doet het goed als manager: hij heeft organisatietalent, bedenkt creatieve oplossingen en is geliefd bij zijn medewerkers. Deze man wordt tot voorbeeld voor een van zijn medewerkers, die zich er, misschien onbewust, op toelegt net zo te zijn. De navolger neemt uitdrukkingen van zijn model over, gaat dezelfde bruine puntschoenen met vlinderprint dragen, en

bedenkt dat hij met zijn vriendin net als zijn leidinggevende ook wel een trektocht door de noordelijke wildernis van Alaska zou willen maken. De man vervangt de manager als deze een week voor zijn werk naar Milaan moet en vraagt zich af: waarom zou *ik* zijn baan niet kunnen doen? Op dat moment begint de 'mimetische rivaliteit' en wordt het model tot obstakel wanneer de navolger hem van de troon wil stoten. Dat soort rivaliteit kan heftige vormen aannemen en tot intense jaloezie leiden. Dubbele imitatie ontstaat als die manager op zijn beurt de navolger gaat imiteren en bijvoorbeeld interesse krijgt voor de vriendin van de medewerker, een verhouding met haar begint, die bij ontdekking door zijn echtgenote nieuwe verwickelingen genereert.

Wanneer vaste posities wegvallen, taboes en verboden worden overtreden, worden rollen onderling verwisselbaar, waardoor mensen in de ban van elkaar kunnen komen. Elke rivaal wordt voor de ander het tegelijk vereerde en verfoeide model-obstakel, iemand die men enerzijds in zich op moet nemen en anderzijds de baas moet worden. Verschillen vallen weg.

Girard verbindt dit soort gedrag, dat hij zo helder onthuld zag in de literatuur, met mythen, ritens en taboes uit wat we vroeger 'primitieve' samenlevingen noemden. Daarover gaat zijn werk in de jaren zeventig, beginnend met *La violence et le sacré* in 1972.

Zo gaat hij in op de vraag die antropologen zich stelden: waarom is er bij sommige stammen een verbod op imitatie? Men mag de gebaren van een ander lid van de gemeenschap niet nadoen en evenmin zijn woorden herhalen. Er is angst voor spiegels, want het spiegelbeeld wordt met de duivel geassocieerd. Tweelingen gelden als gevaarlijk, vanwege de onderlinge gelijkenis. In sommige ritens daarentegen vindt juist het omgekeerde plaats: nabootsing wordt er als antidotum met nadruk uitgebeeld. Wat heeft dat allemaal te betekenen? De gedachte is dat mensen er weet van hebben dat imitatie tot rivaliteit en conflicten kan leiden, want in hun culturele geheugen zit het besef: *rivaliteit is besmettelijk en kan zich als een epidemie over de samenleving verspreiden*. Wanneer alle onderlinge strijd niet meer te beteugelen is, dreigt chaos, waarin iedereen de ander naar het leven staat, in het ergste geval uitlopend op destructie van de samenleving.

Culturen dragen het bewustzijn van zo'n toestand met zich mee in mythen - en het wordt uitgebeeld in de ritens van hun religie. Door taboes te respecteren hopen ze

rivaliteit te beperken om samenleven mogelijk te maken. Verschillende van onze beleefdheidsregels hebben dezelfde functie: als er tijdens de lunch van uw Probusclub nog maar één croquet op de schaal ligt en twee mensen die daar trek in hebben, tegelijk schielijk hun hand terugtrekken wanneer ze zien dat ze er beiden naar willen reiken, begrijpt u wat ik bedoel.

Het (moderne) idee dat gedragsbeperkingen 'nergens toe dienen' en probleemloos overtreden kunnen worden, leidt uiteindelijk naar 'de brede autobaan' van de mimetische crisis, schrijft Girard.

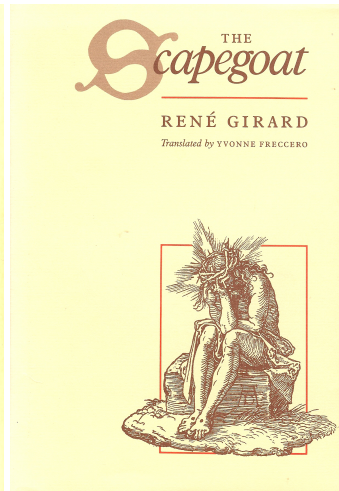
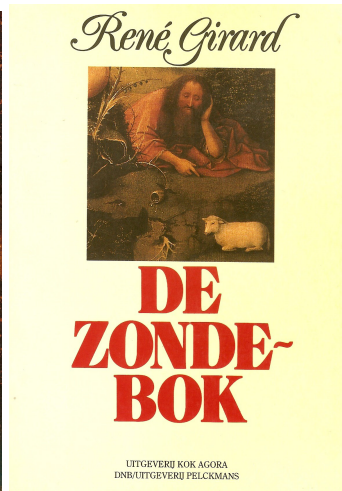
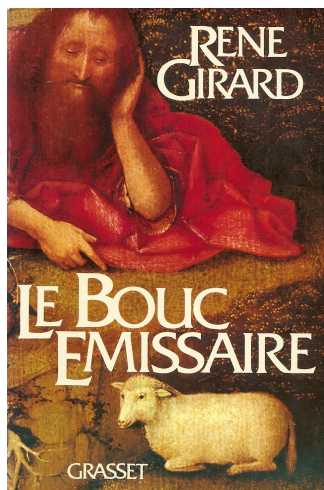
U ziet hier de inhoudsopgave in de Engelse editie.

<i>One</i>	Sacrifice	1
<i>Two</i>	The Sacrificial Crisis	39
<i>Three</i>	Oedipus and the Surrogate Victim	68
<i>Four</i>	The Origins of Myth and Ritual	89
<i>Five</i>	Dionysus	119
<i>Six</i>	From Mimetic Desire to the Monstrous Double	143
<i>Seven</i>	Freud and the Oedipus Complex	169
<i>Eight</i>	<i>Totem and Taboo</i> and the Incest Prohibition	193
<i>Nine</i>	Lévi-Strauss, Structuralism, and Marriage Laws	223
<i>Ten</i>	The Gods, the Dead, the Sacred, and Sacrificial Substitution	250
<i>Eleven</i>	The Unity of All Rites	274
	Conclusion	309

Inspiratie voor zijn boek bleef hij in de literatuur vinden, maar hij putte ook uit het werk van antropologen, de klassieke letteren en het werk van Nietzsche en Freud.

Steeds vaker vindt hij verholde verwijzingen naar een praktijk waarin een crisis werd opgelost door het zoeken van een schuldige, op wie het interne geweld wordt gekoeld om de rust te herstellen. Een mikpunt. Een slachtoffer. De opgehitste gemoederen van de massa worden verenigd door het aanwijzen van één persoon die verantwoordelijk wordt geacht voor de ontstane onrust in de samenleving: een *zondebok*.

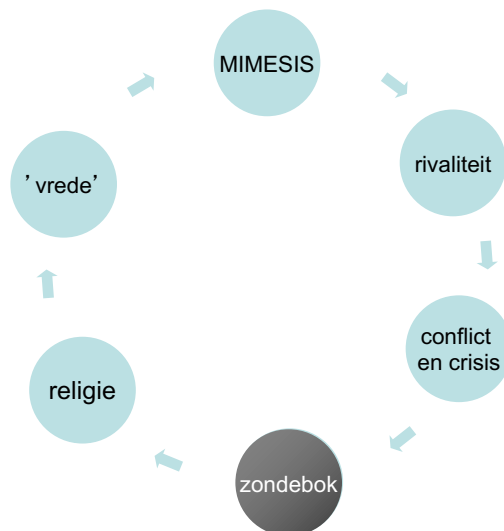
Vijfentwintig jaar later zal Girard daar een aparte studie aan wijden, die begint met de analyse van een middeleeuwse tekst uit Frankrijk.

Maar al in 1972 had hij laten zien hoe offerpraktijken een oorspronkelijke moord verhullen. Ook wanneer je bepaalde *mythen* nauwkeurig analyseert, kun je ontdekken hoe het lynchen of opdrijven van een onschuldige naar een rotsklif, zijn verdrinking in een meer, verhuuld wordt. Een oude mythe van de Ojibwa Indianen spreekt van een bovennatuurlijk wezen met een buitengewoon krachtige blik in de ogen, dat bij zijn bezoek aan de mensen met zijn boze oog in één klap iemand doodde. Daarop werd dit wezen gedwongen terug te keren naar de diepten der zee.

Aan dergelijke verhalen ligt reëel geweld ten grondslag tegen iemand die door de meute werd verdronken, zegt Girard; nauwkeurige tekstanalyse en onderzoek kunnen de waarheid aan het licht brengen. Vervolginsteksten uit de middeleeuwen (waarin Joden worden beschuldigd dat ze putten vergiftigen) en heksenprocessen uit later tijd analyseren we reeds op die wijze, maar bij mythen moeten we dat nog leren. In zijn theorie krijgt het zondebokmechanisme veel aandacht - het is de oorsprong van religie en cultuur in menselijke samenlevingen, van een broze en tijdelijke toestand van vrede, waarna de cyclus opnieuw begint.

Cultuurhistorisch scenario

Ik heb het hierboven in een vereenvoudigd schema weergegeven: van mimesis naar rivaliteit naar conflict en crisis, naar een zondebok, naar een primitieve religie met een schijnvrede, waarna de cyclus opnieuw kan beginnen.

In de geschiedenis is *scapegoating* systematische praktijk geweest: in het oude Griekenland was er de rite van de *farmakos*, waarvan een der betekenissen 'zondebok' is - ons woord farmacie gaat erop terug. Zo werd in Athene op kosten van de gemeenschap een aantal mensen onderhouden dat in geval van chaos (een ramp, epidemie, vijandelijke aanval of hongersnood) ter beschikking stond om gedood te worden als offer. Aan zo'n ceremonie nam de hele gemeenschap deel. Enerzijds was de *farmakos* een beklagenswaardig en veracht persoon, anderzijds viel hem vaak een haast religieuze verering ten deel. Hij was het geneesmiddel van de samenleving.

De uitgestotene heeft twee gezichten: hij is goed en slecht tegelijk. De zondebok is *slecht* omdat hij de vermeende veroorzaker is van de crisis (zoals in die Ojibwa-mythe), maar hij is *goed* omdat hij door zijn uitstoting heeft voorkomen dat de samenleving te gronde gaat door onderlinge spanningen. Onbegrijpelijk voor een gemeenschap die het eigen geweld niet onder ogen wil of kan zien - en dus goddelijk. Zo vormt geweld de ware en verborgen kern van het sacrale en is de zogenaamde 'vrede' altijd slechts tijdelijk.

La violence et le sacré is een razend moeilijk boek, zeg ik er maar bij. Zoveel geleerdheid, het is bijna niet te bevatten. Bij verschijning in 1972 van het Franse origineel leidde het boek tot enthousiaste besprekingen. *Le Monde* sprak van *un très grand livre*, baanbrekend, "de eerste echte atheïstische theorie van het religieuze en het heilige".

4 DES CHOSES CACHÉES DEPUIS LA FONDATION DU MONDE

Maar die waardering sloeg om toen Girard zijn letterkundige en antropologische inzichten in een boek uit 1978 ging onderbouwen met teksten uit de joodse en christelijke traditie en nogal provocerend brak met het intellectueel secularisme van die dagen. In de academische wereld van toen was dat 'best wel' *tegendraads*.

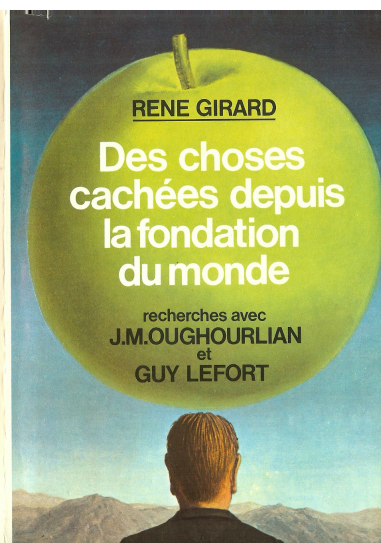
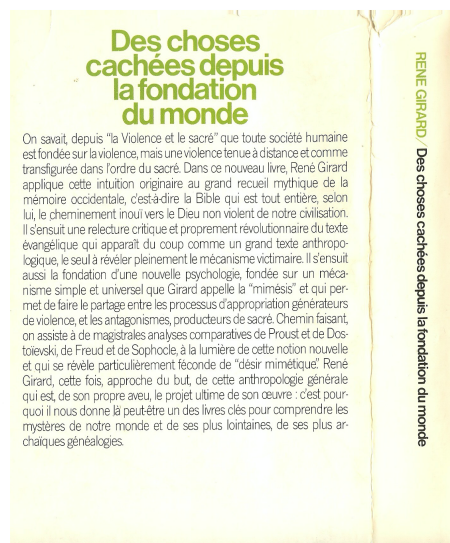
j.m. Oughourlian

Le docteur Jean-Michel Oughourlian est neuropsychiatre et psychologue. Ancien chef de clinique à la Faculté de médecine de Paris, il est attaché consultant du Centre hospitalier Sainte-Anne et maître-assistant à l'Université de Paris V. Auteur d'ouvrages scientifiques et d'un livre de nouvelle psychiatrie: "la Personne du toxicomane".

guy Lefort

Le docteur Guy Lefort, médecin psychiatre, ancien interne des hôpitaux psychiatriques de Paris, est médecin-chef du Centre psychothérapique d'Ainay-le-Château. Auteur de nombreuses publications scientifiques, Guy Lefort se réclame, lui aussi, de la nouvelle psychiatrie.

rené Girard

René Girard est considéré par les spécialistes des sciences de l'homme comme l'un des grands penseurs de ce temps. Cette réputation est fondée sur deux ouvrages publiés aux Éditions Grasset: "l'Étranger romantique et vérité romanesque" et "la Violence et le sacré". Dans ce dernier livre, l'auteur jette les bases d'une anthropologie nouvelle fondée sur l'idée que tout ordre social est le fruit d'une violence originelle. Dans ce nouveau ouvrage, il élargit ses perspectives. René Girard enseigne aux États-Unis depuis vingt ans.

déjà de "la Carte postale" MAGNÈTE © ADAGP 1978

U ziet hierboven de omslag van de eerste druk, 'Verborgten zaken sinds de stichting van de wereld', een citaat uit het evangelie volgens Mattheus, dat weer teruggaat op psalm 78. Het boek staat in de Franse traditie van de *entretiens*: Girards gesprekspartners zijn twee psychiaters – wat vooral in het *derde* deel van het boek naar voren komt, getiteld 'Interdividuele psychologie'. 'Interdividueel' is een neologisme, waarmee wordt aangeduid dat onze individualiteit altijd speelbal is van mimetische mechanismen. Dit deel is zo veelomvattend dat ik er in dit bestek niet op in zal gaan.

Ook op het *eerste* deel (een uitwerking van eerdere gedachten) ga ik nu niet in. Ik bespreek wel deel 2, over wat hij noemt 'De joods-christelijke geschriften'. - *De bijbel*? Wat heeft dat met de mimetische theorie te maken? Sinds de Verlichting waren we toch *entmythologisiert*? Zeker, zegt Girard, maar wat velen niet zien en

paradoxaal lijkt, is de schatplichtigheid van de verlichtingsfilosofen aan juist dat joodse en christelijke gedachtegoed. Hier de inhoud van dit tweede deel, in het Engels:

4 Myth: The Invisibility of the Founding Murder 99

The 'radical elimination' 99
'Negative connotation', 'positive connotation' 106
Physical signs of the surrogate victim 113

5 Texts of Persecution 119

Persecution demystified: The achievement of the modern and Western world 119
The double semantic sense of the word 'scapegoat' 123
The historical emergence of the victimage mechanism 126

Book II The Judaeo-Christian Scriptures 133

1 Things Hidden Since the Foundation of the World 135

Similarities between the biblical myths and world mythology 135
The distinctiveness of the biblical myths 138
The Gospel revelation of the founding murder 152

2 A Non-Sacrificial Reading of the Gospel Text 173

Christ and sacrifice 173
The impossibility of the sacrificial reading 175
Apocalypse and parable 178
Powers and principalities 182
The preaching of the Kingdom 188
Kingdom and Apocalypse 194
The non-sacrificial death of Christ 197
The divinity of Christ 206
The virgin birth 211

3 The Sacrificial Reading and Historical Christianity 215

Implications of the sacrificial reading 215
The Epistle to the Hebrews 218
The death of Christ and the end of the sacred 222

Contents

Sacrifice of the other and sacrifice of the self 225
The Judgement of Solomon 227
A new sacrificial reading: The semiotic analysis 235
The sacrificial reading and history 239
Science and Apocalypse 243

4 The Logos of Heraclitus and the Logos of John 252

The Logos in philosophy 252
The two types of Logos in Heidegger 253
Defining the Johannine Logos in terms of the victim 258
'In the Beginning. . . ' 262
Love and knowledge 265

Book III Interdividual Psychology 269

1 Mimetic Desire 271

Acquisitive mimesis and mimetic desire 271
Mimetic desire and the modern world 272
The mimetic crisis and the dynamism of desire 275
The mimesis of apprenticeship and the mimesis of rivalry 277
Gregory Bateson's 'double bind' 279
From object rivalry to metaphysical desire 282

2 Desire without Object 287

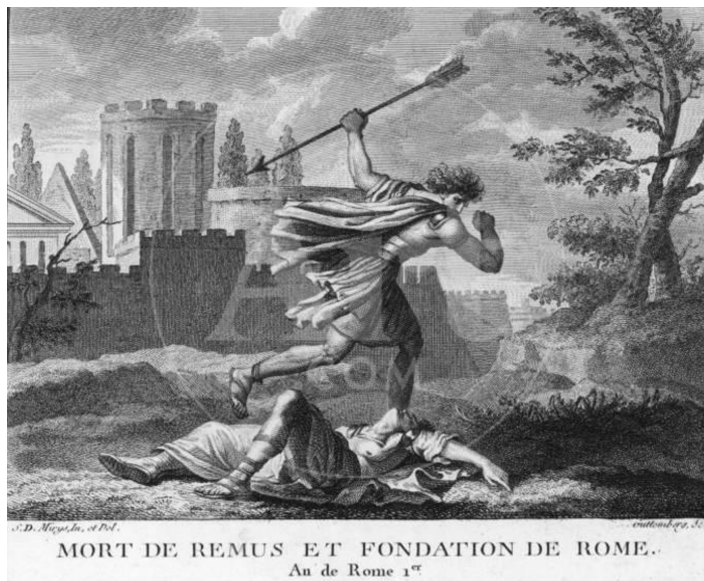
Doubles and interdividuality 287
Symptoms of alternation 293
The disappearance of the object and psychotic structure 298
Hypnosis and possession 303

3 Mimesis and Sexuality 312

What is known as 'masochism' 312
Theatrical 'sado-masochism' 314
Homosexuality 320
Mimetic latency and rivalry 323
The end of Platonism in psychology 332

Welnu, wat Girard zegt is dat Tenach (de Joodse bijbel) en in aansluiting daarop de Evangelieën teksten bevatten die dat hele zondebokmechanisme – mimetische begeerte, rivaliteit, conflicten en de moord op onschuldigen – expliciet onthullen. Dat vind je elders, in de mythologie, niet op die wijze, zegt hij. Ook onderzoekers die weinig op hebben met het christendom, zijn het daar inmiddels mee eens en proberen die teksten zonder de ballast van het verleden opnieuw te lezen.

Neem de verhalen in het boek Genesis, waar begeerte duidelijk als bemiddeld wordt voorgesteld: Eva wordt er door een slang toe aangezet de appel te eten, waarna Adam, met Eva als intermediair, hetzelfde begeert. Er speelt afgunst in de moord van Kaïn op Abel. Oude antropologen als James Frazer hebben de broedermoord al vergeleken met die van Romulus op Remus. Hier ziet u de scène op een prent van Augustyn Mirys.

Deze antropologen signaleerden overeenkomsten, die er ook zijn, maar Girard vraagt zich af: wat is het *verschil* tussen de Romeinse mythe en het Hebreeuwse verhaal? Inderdaad, Genesis volgt de gebruikelijke mythische lijn: een van de broers doodt de ander, waarna de moordenaar een gemeenschap sticht. Maar in het Joodse verhaal wordt Kaïn niet van schuld ontheven: 'Waar is je broer Abel?' vraagt God en daarna stelt hij een teken aan Kaïn, opdat hij niet door wraak gedood zou worden.

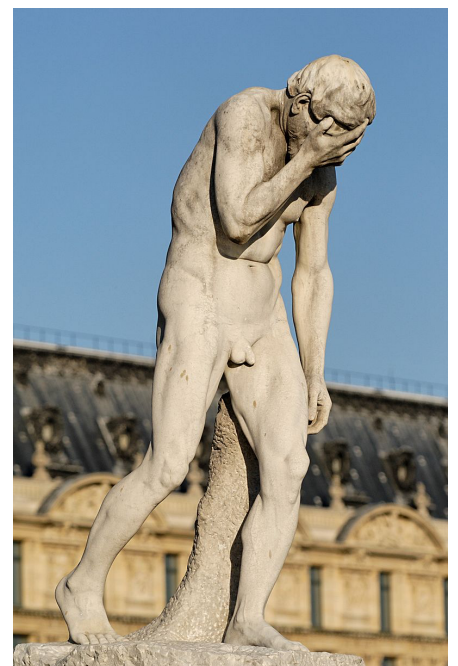
M.a.w. er volgt de instelling van een systeem dat mimetische rivaliteit en uitbreiding van het conflict ontmoedigt. U ziet hier een beeld van Kaïn in de Tuilerieën, van Henri Vidal.

Bij de stichting van de stad Rome wordt Romulus als moordenaar heel anders voorgesteld: heeft Remus immers geen overtreding begaan door de 'grens' van de stad niet te respecteren?

Die wisseling van perspectief is van eminent belang, zegt Girard – en aan dat verschil gingen Frazer c.s. voorbij.

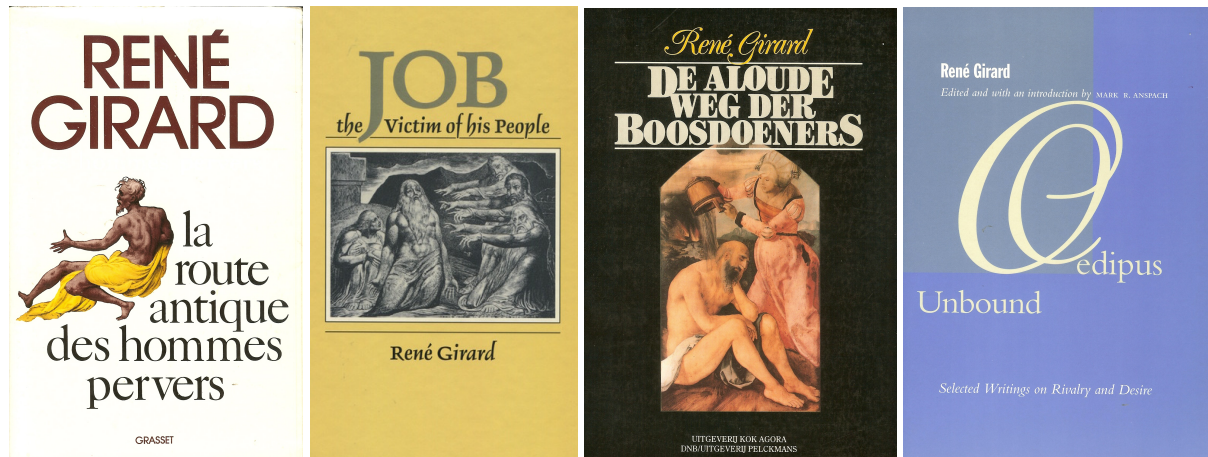
Kijken we naar het tweede boek van de Hebreeuwse bijbel, Exodus genoemd in onze traditie – dat had een Egyptische mythe kunnen zijn, met een crisis (denk aan de natuurrampen) die zou zijn opgelost door het verdrijven van de onruststokers, Mozes en de zijnen.

Waarna de orde van de Egyptische samenleving met de goddelijke farao aan het hoofd hersteld zou zijn.

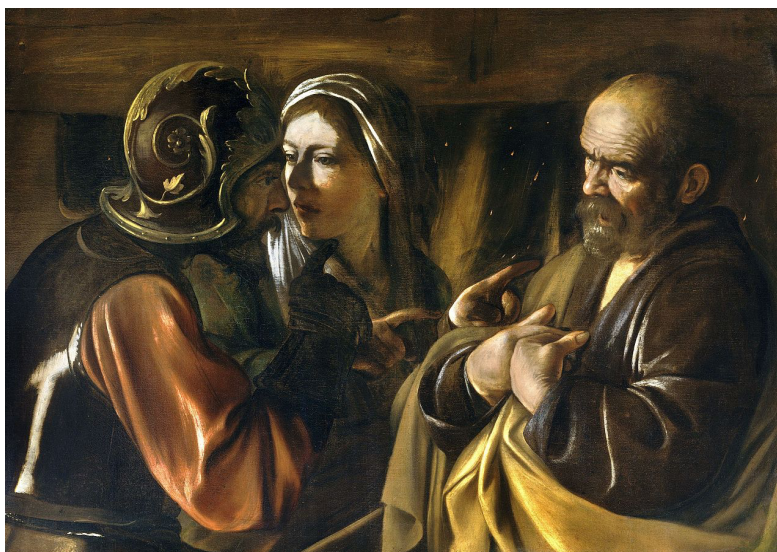

Exodus geeft dit model echter in contraperspectief, ten gunste van de zondebok, die niet alleen zijn menselijke gestalte heeft behouden – Mozes is geen god geworden – maar die ook een nieuw type gemeenschap gaat stichten.

Ander voorbeeld: het verschil tussen de bijbelse Job en Oedipus. Girard wijdde er later aparte studies aan.

Oedipus is een geslaagde zondebok, schuldig aan vadermoord en incest - ook al ontbreken de bewijzen. Job daarentegen verzet zich tegen de mythologische beschuldigingen door vast te houden aan zijn gezichtspunt dat hij onschuldig is.

Voortbouwend op de Joodse geschriften laten de evangelisten in het passieverhaal zien hoe de beschuldigingen tegen Jezus in detail verlopen, en hoe bijvoorbeeld Petrus geen weerstand kan bieden aan de 'mimetische besmetting' als Jezus gevangengenomen is en hij begint te roepen 'Ik ken die man niet' –

U ziet hem hier door Caravaggio geschilderd.

Pas bij het gekraai van de haan krijgt Petrus door, zijn heiland verloochend te hebben.

Elders is er de befaamde uitspraak 'Wie zonder zonden is, werpe de eerste steen'. Daarmee weet Jezus - in het verhaal van de overspelige vrouw, die op het punt staat gestenigd te worden, het collectieve geweld van de mannen om te buigen, waardoor ze gaan beseffen wat zij zelf op hun kerfstok hebben en een voor een vertrekken, de oudsten het eerst. *Ze volgen elkaar nu na*, maar nu in *de-escalatie*, de oudsten vertrekken het eerst. U kent het verhaal: de Meester schrijft in het zand - hier op een schilderij van Breughel:.

Girard wordt veel gelezen door theologen, die hem waarderen omdat hij het 'valse heilige' aan de kaak stelt en tevens laat zien hoe geweld in de geschiedenis van het christendom niet werd losgelaten. Maar zijn beschouwingen inspireren ook economen, organisatie-deskundigen, historici, rechtsgeleerden, psychiaters, antropologen, letterkundigen, neurowetenschappers, filosofen, en andere onderzoekers.

Jaarlijks presenteren zij zich op congressen van COV&R, een internationale organisatie die Girards gedachtegoed kritisch bestudeert, verder ontwikkelt en toepast.

Het begrippenapparaat van de 'mimetische theorie' stelt hen in staat om gemakkelijker met beoefenaars van een andere discipline te discussiëren.

COLLOQUIUM ON VIOLENCE & RELIGION

International Association of Scholars of Mimetic Theory
Exploring, critiquing, and developing René Girard's mimetic theory since 1990

[About COV&R](#)
[Mimetic Theory](#)
[René Girard](#)
[Events](#)
[Publications](#)
[Videos](#)
[Partners and Blogs](#)
[Membership](#)
[Member Pages](#)

[Home](#)

René Girard

René Girard (1923-2015), philosopher, social scientist, literary critic, theological thinker, analyst of anthropology and culture—not to mention provocateur, sage, rebel and wit—many labels might be given to Girard, one of the 20th century's most significant theorists whose work spanned decades, continents and disciplines.

He was Professor Emeritus of French Language, Literature, and Civilization at Stanford University.

He was inducted into the prestigious *Académie Française* in 2005 as one of their forty *immortels*. Michel Serres, reserving Girard into the academy, described him as 'the new Darwin of the human sciences'.

René Girard was born in Avignon on December 25, 1923. He studied at the *École des Chartes*, Paris, before moving to Indiana University where his PhD in History was conferred in 1950.

Subsequently holding positions at Duke University, Bryn Mawr College, and Johns Hopkins University, Girard published his first book, *Mensonge Romantique et Vérité Romanesque*, in 1961 (translated as *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure* in 1965). In it he argued that 'great novelists' such as Cervantes, Proust, Flaubert and Dostoevsky understood that desire is mimetic (that is, stimulated by and dependent on others).

In 2023 was het congres in Parijs – ik hield er ook een lezing – dit jaar in Mexico.

Desire among the ruins:
mimesis and the crisis of representation
Universidad Iberoamericana/ Colegio de San Ildefonso
June 26-29, 2024

5 DE MODERNE TIJD, RECEPTIE

De mimetische theorie kan ook in alledaagse situaties inzicht geven, op de werkvloer bijvoorbeeld: als afdelingsmedewerkers dat chagrijnige lastpak eruit hebben gewerkt en ze opgelucht ademen omdat er weer rust en vrede in de tent is. Niet zelden echter begint de cyclus dan opnieuw en gaat men, naarmate de spanningen oplopen en er weer een crisis dreigt in het bedrijf, op zoek naar een nieuwe zondebok.

Wie de verwickelingen in de politiek volgt, ziet hoe velen hun best doen de zwarte piet naar een ander toe te spelen om zelf niet ten prooi te vallen aan sommige media die leven van de zoektocht naar telkens nieuwe slachtoffers. En hoe er in de samenleving door sommigen gehunkerd wordt naar een sterke figuur die ons zal verlossen van alle misère: vluchtelingen, klimaat, de kloof tussen rijk en arm etcetera.

Een soort almachtige god.

Het beroemde citaat van Nietzsche, 'God is dood', betekent volgens Girard slechts een verplaatsing van God: men begint de ander te vergoddelijken.

Er is 'moderne devotie' voor voetballers en coureurs, er ontstaat een cultus rond een popidool, men wil in de huid kruipen van *the rich and the famous*.

Bij het kopen van kleren houden we ons onbewust aan wat ons voorgehouden door aantrekkelijke modellen, *influencers* die tot nabootsing uitnodigen.

En we denken door de trend te volgen, héél apart zijn.

Mimesis, daar was het allemaal mee begonnen, in de literatuur; begeren via de ander.

Vorige week kwam ik de dochter van vrienden tegen, die me niet alleen vertelde over het makelaarskantoor waar ze werkte, maar ook over haar ex begon.

Zes jaar had ze met hem samengewoond, maar hij was verliefd geworden op een ander. Ze woonde weer alleen. 'Dat hij op iemand anders valt, ja, het is niet anders', zei ze, 'en dat hij niet meer met mij wil, vreselijk! Maar dat hij me telkens nog appt om te vertellen hoe fantastisch hij het met die nieuwe vriendin heeft: kun jij dat vatten?'

Mijn kennis van de mimetische theorie doorspittend antwoordde ik:

'Heeft hij jouw jaloezie niet nodig om met haar gelukkig te kunnen zijn?'

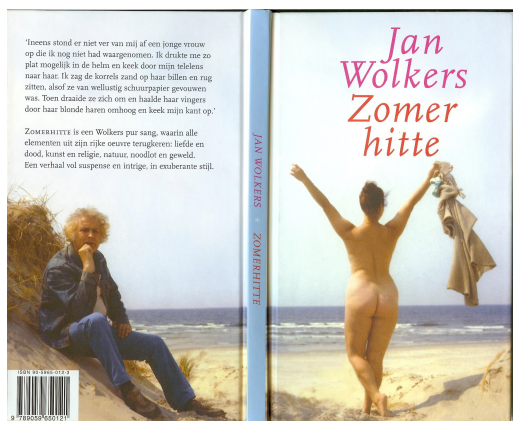
Op mijn i-phone zocht ik daarop naar een foto van een schilderij dat ik eens in de Tate Gallery had gezien, van William Etty, uit 1830, Kandaulès en Gyges.

Het is gebaseerd op een verhaal uit de *Historiën* van Herodotus, dat ik op het gymnasium nog bij Grieks had vertaald. Daarin wordt verteld van koning Kandaülès, die zijn lijfwacht ertoe overhaalt, zich te verstoppen in de koninklijke slaapkamer, zodat deze zijn vrouw een keer naakt kan zien. Ze is namelijk de mooiste van de wereld. Gyges – zo heet hij – had tegengesputterd, maar kon niet weigeren. De vrouw ontdekte het en stelt hem een dag later voor de keus: of jouw kop gaat eraan of die van mijn man – en dat laatste ga *jij* doen, Gyges.

Met de wens zijn begeerte te voeden met die van een ander overschreed Kandaülès een grens en hij moest dat met de dood bekopen.

En kijkt u nu naar het voorplat van het boekenweekgeschenk 2005.

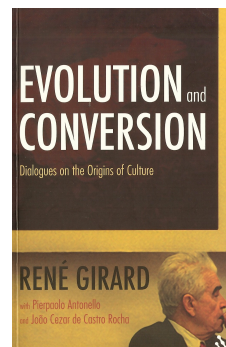
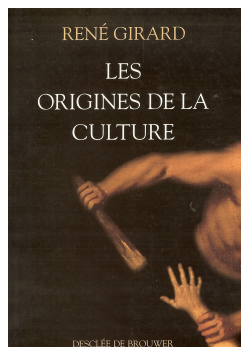
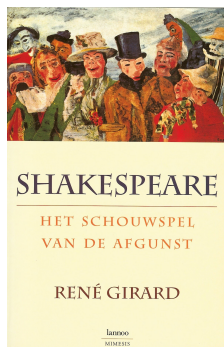
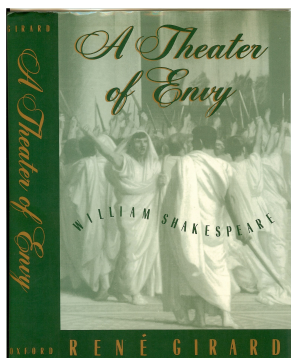

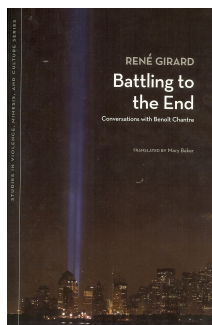
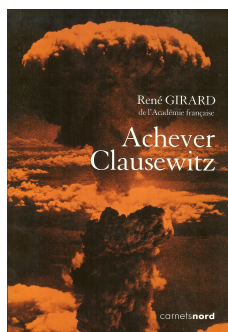
Is dat gewoon een blote vrouw?
Authentiek, taboedoorbrekend, beetje stout?

Links de achterflap, waar we de man van de blote vrouw zien, de schrijver van het boek, die ons, via de lens van de fotograaf, zijn vrouw Karina toont –

een moderne meneer Kandaülès?

Na de drie grote studies die ik kort heb besproken heeft René Girard nog veel geschreven. Over Shakespeare bijvoorbeeld. En in 2004 vatte hij zijn theorie nog eens samen in *Origines de la culture*, in het Engels vertaald als *Evolution and Conversion*.

Op zijn vierentachtigste publiceerde hij een bijna apocalyptisch boek over Clausewitz, dat al spoedig bekendheid kreeg door de Engelse vertaling *Battling to the End*.

Zelf ontdekte ik begin jaren tachtig *Des choses cachées*, dat ik met rooie oortjes las en waarover ik een artikel schreef toen Girard in 1985 aan de VU zijn eerste eredoctoraat kreeg:

Verschillende keren heb ik hem meegemaakt op COV&R congressen:
een buitengewoon aimabale man,
veel vriendelijker dan ik hem op
grond van de filippica's in zijn
geschriften had ingeschat.

Girard was zijn tijd ver vooruit en ontving in de vorige eeuw weinig erkenning in de gevestigde academische wereld.
Pas na 9/11, toen het denken over religie met de opkomst van islamitisch fundamentalisme nieuwe impulsen kreeg, en in bèta-wetenschappen onderzoek naar spiegelneuronen op gang kwam, werd hij herontdekt.

In 2005 werd hij in de *Académie française* gekozen.

De inmiddels overleden Wim Brands schreef naar aanleiding daarvan op zijn VPRO-blog:

*'Een verademing toch zo'n man, die grenzen overschrijdt [...]
en dat in een wereld waarin
veranderingsdeskundigen managementleerstoelen
aan universiteiten krijgen.
Ik geef niks voor hun kennis.'*

Verschillende schrijvers hebben zich door hem laten inspireren:

John Maxwell Coetzee en Milan Kundera
bijvoorbeeld.

In Nederland behoren Tommy Wieringa en Arnon Grunberg tot zijn adepten.

De *New York Review of Books* schreef in 2018 dat de hedendaagse wereld door sociale media, populisme en wederzijds geweld steeds herkenbaarder 'girardijs' wordt.

The New York Review of Books

Dec. 20, 2018

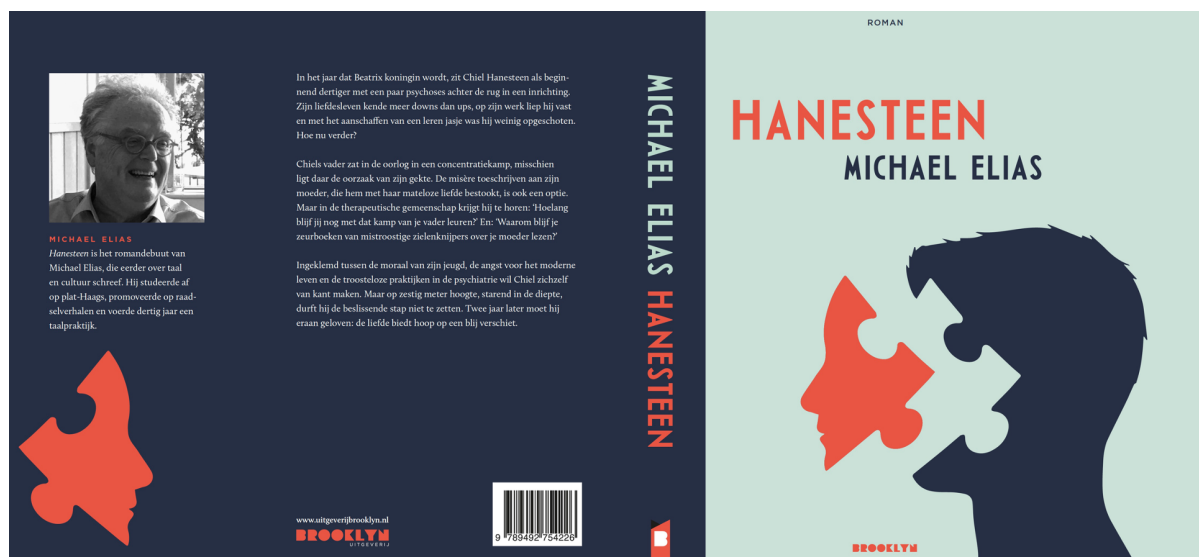
Not only are his ideas about mimetic desire and human violence as far-reaching as Marx's theories of political economy or Freud's claims about the Oedipus complex, but the explosion of social media, the resurgence of populism, and the increasing virulence of reciprocal violence all suggest that the contemporary world is becoming more and more recognizably "Girardian" in its behavior.

Zelf heb ik veel aan deze *maître à penser* te danken.

Mijn studie over halsraadsels, waarop ik in 1998 aan de Universiteit Utrecht promoveerde, steunt op het begrippenapparaat van Girard.

Dat geldt ook voor mijn artikelen en voordrachten over Israël en de Palestijnen m.b.t. rivaliteit, conflict en dialoog.

Ten slotte: na mijn pensioen is er van mijn hand een roman verschenen. Bij het beschrijven van de wederwaardigheden van mijn *alter ego* Chiel Hanesteel zat de mimetische theorie voortdurend in mijn achterhoofd.

Ik dank u voor uw aandacht.